

УДК 2+791.5

СИМВОЛІКА ІНІЦІАЦІЇ В ФІЛЬМІ «ОПЕРАЦІЯ «И» ТА ІНШІ ПРИГОДИ ШУРИКА» (ЕПІЗОД «НАПАРНИК»)

INITIATION SYMBOLICS IN OPERATION Y AND SHURIK'S OTHER ADVENTURES (SEGMENT "WORKMATE")

Пасічник О. С.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
релігієзнавства, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна), e-mail: _asdf_asdf_@ukr.net,
ORCID 0000-0001-5317-4918

Pasichnyk O. S.,

Candidate of Philosophy Associate Professor,
Department of Religious Studies, Taras Shevchenko
National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
e-mail: _asdf_asdf_@ukr.net,
ORCID 0000-0001-5317-4918

В епізоді «Напарник» кінострічки Л. Гайдая «Операція «И» та інші пригоди Шурика» за допомогою компаративного аналізу встановлено наявність релігійної символіки. Перша зустріч головних героїв відбувається свідчить – про високий ступінь духовного розвитку Шурика і про духовну незрілість Здорова. Доц, який омиває Шурика, може бути витлумачений в релігійному ключі – за аналогією з християнським хрещенням. Наступні події в фільмі – це по суті поетапна ініціація Здорова. Будівництво, де відбуваються подальші події, словене християнської символіки, зокрема, на крупних планах будівельного майданчика будівельні крани візуально нагадують хрести; сигналом до обідньої перерви є удари по підвішеній рейці, звуки від яких дуже нагадують колокольні дзвони. Тут також присутній Прораб (Павло Степанович), який поєднує в собі риси апостола Павла і первомученика Стефана. Головна роль при ініціації Здорова відіграє Шурик. Кульмінаційний момент випробувань – це перебування Здорова в рулоні шпалерів (у вигляді кокона) і його бичування. В цей час між героями відбувається діалог, під час якого ми дізнаємося, що ім'я Здорова, відтак можна провести паралель з набуттям неофітства імені після проходження ініціації. Після цієї екзекуції відбувається духовне переродження Здорова, про що свідчить його бажання працювати.

Ключові слова: «Операція И», кіно і релігія, релігійна символіка, ініціація, Леонід Гайдай.

Religious symbolics and the initiation symbolics in particular are clearly defined in the segment "Workmate" in L. Gaidai's movie Operation Y and Shurik's Other Adventures. The protagonists Shurik and Boor first meet each other in the public (or profane as per M. Eliade's terminology) place, signifying considerable level of Shurik's spiritual development on one hand and Boor's spiritual immaturity of Boor. Shurik getting drenched in rain may serve as a religious allusion to the Christian baptism. The events that follow can be interpreted as Boor's gradual initiation: the next meeting takes place on a construction site - a setting characterized by heightened sacredness. Construction was used to symbolise one's spiritual improvement in the early Christian works. These symbolics are further emphasized on during close-up shots of the site, where cranes resemble crosses; lunch break is announced by clunking on a hanging rail which sounds just like church bells. The construction works manager Pavlo Stepanovych's character borrows traits from apostle Paul and first martyr Stephen. Shurik plays a crucial role in Boor's initiation, whose trials culmination is outlined in the episode where he is cocooned inside a roll of wallpaper and subjected to flagellation. This is when his name is revealed in a dialog between protagonists, alluding to neophyte acquiring a name upon passing the initiation. This execution results in Boor's spiritual rebirth signified by his desire for labour, expressed in the last scene taking place near the correctional facility.

Keywords: Operation Y, movie and religion, religious symbolics, initiation, Leonid Gaidai.

Сучасна масова культура сповнена релігійної символіки, а одним з найважливіших видів мистецтва, як відомо, є кінематограф. Дана стаття продовжує ряд наших попередніх досліджень, присвячених виявленню релігійної символіки в кіно («Шоу Трумана», «Тепло наших тіл»), цього разу ми звертаємось до кінопродукції радянського періоду.

Об'єктом дослідження є епізод «Напарник» з кінофільму режисера Леоніда Гайдая «Операція И та інші пригоди Шурика» 1965 року, предметом – релігійна символіка, що в ньому міститься. Варто підкреслити, що метою дослідження є саме знаходження релігійних символів в зазначеному кінофільмі, а не відповідь на питання, яким чином вони туди могли потрапити (свідомо/несвідомо, можлива мотивація авторів твору мистецтва тощо).

Методологія, обрана для даного дослідження, являє собою компаративний аналіз, що передбачає виділення релігійних символів в названому вище епізоді з фільму «Операція И та інші пригоди Шурика». В тексті дослідження час епізоду, на який є посилання, позначається в форматі [1:10], що означає – перша хвилина, десята секунда кінострічки. Посилання на Біблію подані в загальноприйнятому форматі.

На перший погляд, нічого релігійного в фільмі «Операція И та інші пригоди Шурика» взагалі, та в епізоді «Напарник» зокрема, немає (окрім декількох другорядних моментів – наприклад, знаменитої фрази з діалогу Прораба і Здорова: « - Якої, якої матері? – Паризької. Богоматері» [8:00]). Втім, ми спробуємо виокремити релігійну символіку, яка присутня в кінострічці в завуальованому вигляді.

Перша сцена – на зупинці громадського транспорту. Проливний дощ, черга до автобуса, більшість людей прикриваються парасольками, а Шурик – один з головних героїв, – без парасольки. При цьому він пропускає кілька автобусів, допомагаючи іншим людям увійти до них [2:00]. Тут слід відмітити наступні моменти. По-перше, Шурик нагадує бодхісатву (в махаяністському буддизмі – істоти, що навмисно відмовляється від входження до нірвани, аби врятувати якомога більше живих істот). Про необхідність допомагати всім людям говориться і в Новому Завіті, коли на останньому суді «Цар відповідь і промовить до них: Поправді кажу вам: що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, те Мені ви вчинили» [Мт. 25:40]. Взагалі безкорислива допомога іншим людям – розповсюджений мотив в багатьох релігійних традиціях.

Другий цікавий момент – сильний дощ, під яким знаходиться герой. Цей дощ може бути витлумачений і в християнському ключі, як хрещення: «Ісус відповів: Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не родиться з води й Духа, той не може увійти в Царство Боже» [Ін. 3:5]. Слід зазначити, що, згідно з Євангеліями, Ісус Христос перед тим, як проповідувати та творити дива, теж прийняв водне хрещення від Іоана Хрестителя [Мк. 1:9]. Тож епізод з дощем на початку пригоди можна розуміти як свого роду «хрещення» Шурика, його підготовку до виконання власної місії (якої – про це далі). Втім,

як зазначає М. Еліаде, «християнство успадкувало... стародавню символіку занурення у воду, що практикувалося в багатьох релігіях як інструмент очищення та відродження, і збагатило її новими релігійними смислами» [3, с. 227], тож цей епізод можна розглядати і без прив'язки до християнства.

Наступний епізод відбувається вже всередині автобуса, куди потрапляє таки Шурик. Тут здійснюється знайомство глядача з іншим головним героєм, Здорованем (на відміну від Шурика, його ім'я з'ясовується для глядачів лише наприкінці кінофільму, що може свідчити про символізм набуття імені під час ініціації, втім, про це – пізніше). Перш ніж він з'явиться в кадрі, кілька секунд демонструється напис «місця для пасажирів з дітьми та інвалідів» [2:35]. Те, що Здоровань сидить на такому місці, символізує його духовну незрілість. З цього приводу можна згадати наступний уривок з Нового Завіту: «Коли я дитиною був, то я говорив, як дитина, як дитина я думав, розумів, як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче» [1-Кор. 13:11]. Також це можна зрозуміти і як натяк на те, що герой в результаті певних подій, здійснить духовне зростання. Втім, оточуючі помічають недосконалість Здорованя, і один з них – лисий пасажир (очевидна аллюзія на традиційних служителів культу, адже в багатьох релігійних традиціях існує звичай виголовляння голови як знак служіння Богу) звертається до нього: «Громадянине, поступіться місцем, встаньте!», що можна розцінити як заклик до духовного зростання, на що отримує відповідь: «Якщо я встану, ти ляжеш» [2:55]. Отже, традиційні методи і інституції не можуть виправити Здорованя, для цього потрібне диво. Цікаво, що Шурик постає перед Здорованем в першу мить їх знайомства в образі незрячого – очевидно є аллюзія на звільнення від духовної сліпоти самого Здорованя, яке чекає на нього попереду [3:30]. З іншого боку, в цьому можна побачити натяк на те, що Шурик сам теж був колись неофітом і теж пройшов через певні ініціаційні випробування, перш ніж досягти свого нинішнього стану. Здоровань починає бійку зі словами «Ах, ти зрячий! Зараз будеш сліпим» [3:36], що говорить про його небажання духовного зростання і виходу з того стану, в якому він знаходиться (можна провести паралель з Мт. 8:28-29: «І, як прибув Він на той бік, до землі Гадаринської, перестріли Його два біснуваті, що вийшли з могильних печер, дуже люті, так що ніхто не міг переходити тією дорогою. І ось, вони стали кричати, говорячи: Що Тобі, Сину Божий, до нас? Прийшов Ти сюди передчасно нас мучити?»). Також цей момент можна тлумачити і як ритуальний спротив неофіта перед ініціацією (Втім, слід зазначити, що спротив може бути і цілком реальним в архайчних спільнотах – так, у австралійських тубільців під час вікових ініціацій: «...зв'язок неофіта з матір'ю продовжується ще деяких час, але завжди настає момент, коли насильницьким прийомом або його імітацією він остаточно розлучається з матір'ю...» [2, с. 73]).

Наступний епізод відбувається вже в залі суду, де Здоровань отримує вирок, 15 діб арешту [4:17].

Тут же з'ясовується цікава деталь: Шурик працює на будівництві (причому не працює, а «підпрацьовує», тобто, це не є його основною діяльністю. Цікава паралель апостолом Павлом, який заробляв на життя ремеслом, а не справами духовними [Дії 18:1-3]). Подальші дії розгортаються також на будівництві, тож цей момент варто розглянути детальніше. Образ будівництва як духовного вдосконалення людини зустрічається вже в ранньохристиянському творі Пастир Єрма (*Haermae Pastor*), де у видінні третьому показано зведення башти, яка символізує Церкву [5, с. 228-238]. Церква, як будівля на міцному фундаменті, розуміється і в Новому Завіті: «І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її» [Мт. 16:18]. Це не єдине, що в фільмі намагає на символізм «будівництво – Церква». Так, на крупних планах будівельного майданчика (наприклад, [5:44]) будівельні крани візуально нагадують хрести; сигналом до обідньої перерви є удари по підвішеній рейці, звуки від яких дуже нагадують колокольні дзвони [16:05].

Наступного ранку ув'язнені попарно виходять з в'язниці (деякі з них тримаються за руки, вся процесія нагадує вчення про пари еонів у ранніх гностиків), і першим з них йде Здоровань [5:05]. Міліціант питає ув'язнених, хто хоче попрацювати. Можна провести аналогію з євангельською притчею про робітників у винограднику [Мт. 20:1-16], коли праця розуміється як духовне самовдосконалення. Звісно ж, Здоровань, попри своє бажання уникати праці, потрапляє саме на будівництво, де працює Шурик, і там відбувається його знайомство з прорабом [6:25].

Образ прораба, якого звать Павлом Степановичем – це явний натяк на двох новозавітних персонажів, а саме – апостола Павла і первомученика Стефана. Прораб багато говорить (як і апостол Павел, якому християнська традиція приписує авторство більшості апостольських послань Нового Завіту і якого названо «апостолом язичників»), і в той же час Здоровань не сприймає його серйозно і час від часу знущається (наприклад, витирає руки піджаком прораба) – натяк на первомученика Стефана. Навіть пробковий шолом («Подарунок з Африки») візуально нагадує собою німб (зауважимо, що саме Африка вважається місцем зародження такого явища, як чернецтво у християнстві). Також «апостольська» функція Павла Степановича проявляється в епізоді, коли він допомагає Здорованю пройти по вузькій рейці (образ тонкого мосту для грішників в авраамічних релігіях, «вузької дороги» до спасіння в релігіях Сходу), тримаючи його за руку [7:04]. Ще він говорить, що хоче познайомити Здорованя з колективом (натяк на церкву як зібрання віруючих) [6:34] і також згадує про Собор Паризької Богоматері (одна з нечислених прямих реплік на релігійну тематику в даному фільмі) [7:49].

На будівництві відбувається друга зустріч Шурика і Здорованя, під час якої останній демонструє неабияку фізичну силу [9:05]. При цьому наміри Здорованя щодо свого антагоніста не викликають жодних сумнівів. Так, він закладає цеглою дірку в

стіні, вважаючи що таким чином замурує Шурика. Закінчивши справу, він встромляє між цеглинами квіти і при цьому грає церковна музика (другий релігійний символ, що присутній у фільмі в незауваженому вигляді) [10:54]. Проте, неушкоджений Шурик з'являється поряд зі Здорованем і пропонує працювати. Перед роботою Здоровань знімає свій піджак та кепку і вішає їх на дерев'яний хрест [12:15] – очевидний натяк на те, що на нього очікують страждання (вище вже відмічалася символіка христів на будівництві). Втім, в роботі він не надто завзятий, і намагається її уникати. В принципі, йому це вдається – тут знову відбувається «проповідь» Прораба, який, в той час як Шурик працює, лежить поряд зі Здорованем і розповідає йому щось з виховною метою (при цьому підкреслено, що неважливо, про що саме він говорить, адже більшу частину розмови не чути через роботу шліфувального апарату) [14:04]. Так і минає час до обідньої перерви, під час якої показано контраст між їжею у Здорованя (перше, друге і компот) та Шурика (булка та молоко) [16:22]. Під час приймання їжі Здоровань перекинувшись біблійну фразу «...як хто працювати не хоче, нехай той не їсть!» [2-Сол. 3:10] на «вчись, студенте! Хто не працює, той їсть» [18:22]. Те, як він робить собі алкогольний коктейль, доливаючи до компоту горілки [18:30] (можна сказати, перетворює компот на алкогольний напій), є прямою відсилкою до чуда в Кані Галілейському, коли Ісус Христос перетворює воду на вино [Ін. 2:1-11]. Після обіду Здоровань лягає відпочити, Шурик підходить до нього і хоче вдарити газетою. «Правильно, і мух відганяй», прокинувшись, каже йому Здоровань. Шурик таки вбиває муху на його обличчі, втім, прилітають ще мухи (алюзія на Вельзевула (від івр. כבֿוֹז לַעֲבֹר — буквально — «повелитель летючих речей»), якого в християнській середньовічній демонології вважали повелителем мух. Цікавий момент: книжники і фарисеї звинувачують Ісуса Христа в тому, що «Він демонів не виганяє інакше, тільки як Вельзевулом, князем демонів» [Мт. 12:24; також Лк. 11:15]). Шурик знову б'є свого антагоніста і розпочинається конфлікт [20:05], в якому міститься низка кумедних епізодів (все ж таки жанр кінокомедії зобов'язує). Відмітимо важливі в плані релігійної символіки моменти їх боротьби. Так, під час переслідування Шурика Здорованем в недобудованій будівлі вони кілька разів рухаються сходами, то вгору, то вниз (з'їжджають на перилах) [22:37], що символізує духовне зростання/падіння (до речі, подібна символіка часто використовується в кіно, можна згадати з цього приводу хоча б фільми О. Балабанова). Після подолання низки перешкод Шурик стрибає у чоботях з вікна (першого поверху) і потрапляє до смоли, застрягаючи там. Здоровань, помітивши безпорадний стан свого супротивника, б'є його ногою по сідницях [23:07]. З огляду на подальшу долю Здорованя, тут можна згадати біблійний афоризм: «Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам» [Мт. 7:1-2; також Мк. 4:24 і Лк. 6:38]. Якоюсь мірою стусан Здорованя повертаєть-

ся до нього буквально за мить (коли Шурик, користуючись тим, що той відвернувся, швидко витягає ногу з чобота і дає здачі), втім, головна розплата ще попереду. Як би там не було, Шурик просить у Здорованя води, той дає, набравши її в банку, і біжить за палицею, але коли повертається, того на місці вже нема, тільки чоботи, що вгрузли в смолу [23:35]. Подібний мотив, мотив набуття сили внаслідок вживання води, часто зустрічається в фольклорі (наприклад, Ілля Муромець [4, с. 16]). Після погоні Здоровань йде до душа, щоб відмитися від бруду [25:40], в той же час Шурик забирає його одяг. Прикрившись сіном, Здоровань женеться за Шуриком. Шурик тікає, Здоровань біжить за ним з довгою палицею (виламаною з паркану), що робить його візуально схожим на дику архаїчну людину (схожість збільшується, коли він пробігає крізь чорний дим, який фарбує Здорованя в чорний колір. Очевидно, це символізує повернення до архаїчного стану) [26:43]. Саме в такому вигляді герой підходить до кульмінаційного моменту ініціації. Шурик забігає до кімнати, розкладає на підлозі шпалери, і, коли з'являється Здоровань, робить йому підніжку, той падає, Шурик котить його, і закладає в рулон зі шпалерами (Здоровань при цьому нагадує хробака, цікавий момент – на шпалерах намальовані метелики, очевидний символізм такого візуального ряду – як хробак перетворюється на метелика, так і неофіт перетворюється на нову людину) [27:37]. Шурик ставить рулон зі Здорованем всередині вертикально (лише з другої спроби головою догори). Ножем вирізає шматок шпалерів, відкриваючи обличчя Здорованя [28:18]. Наступним кроком Шурик вирізає шматок шпалерів і на сідницях Здорованя, викликаючи тим занепокоєння в останнього [29:12]. В цей час між героями відбувається діалог, під час якого ми дізнаємося, що ім'я Здорованя – Федя (цікаво, що це теофорне ім'я, тобто таке, що містить божественний епітет, походить від Θεόδωρος і означає «Дар Божий», або «подарований Богом»), йому 41 рік, він одружений та має двох дітей (як вже зазначалось вище, ім'я Здорованя ми дізнаємось лише наприкінці фільму, під час останнього випробування. Можна провести паралель з набуттям неофітом імені після проходження ініціації). Втім, Шурик бере різки з віника, замочує їх у воді, та зі знаменитими словами «Треба, Федя, треба!» починає езекуцію (при цьому Здоровань тричі промовляє слово «Мама») [30:14]. Бичування як складова церемонії ініціації відмічається у багатьох архаїчних спільнот (наприклад, у зуній і наваху [2, с. 75-76]).

Закінчується епізод «Напарник» сценою (вже вдруге) перед в'язницею. Знову міліціант питає ув'язнених, хто хоче попрацювати. Цього разу Здоровань готовий працювати на будь-якій роботі, втім, з'ясовується, що щодо нього є «персональний наряд, на всі 15 діб». Побачивши Шурика, який прийшов за ним, Здоровань втрачає свідомість [30:26].

Перш ніж перейти до підсумків, слід сказати декілька слів про ініціацію, адже саме її символіка присутня в фільмі. Ініціація належить до так

званих перехідних обрядів, які «...супроводжують перехід з одного стану до іншого, з одного світу (космічного або суспільного) – до іншого» [2, с. 15]. Відповідно, в ініціації можна виділити три стадії – це стадія відділення (від попереднього стану), проміжна стадія (коли неофіт знаходиться між станами, не належить до жодного з них) та стадія включення (до нового стану). За термінологією А. ван Геннепа, це прелімінарна (відокремлення), лімінарна (проміжок) та постлімінарна (включення) стадії [2, с. 15]. Таким чином, якщо розглядати пригоди Здорованя як ініціацію, то преліминарній стадії відповідає його ув'язнення (відокремлення від звичайного способу життя), лімінарній – пригоди на будівництві (і особливо – уподібнення представнику архаїчного племені як кульмінація цих пригод), постлімінарна ж стадія розпочинається зі знаходження в рулоні шпалерів і завершується в останній сцені епізоду, коли Здоровань-Федя змінює модель поведінки (що виражається в більшій працьовитості).

Отже, підсумуємо. В епізоді «Напарник» кінострічки Л. Гайдая «Операція «И» та інші пригоди Шурика» можна чітко виокремити релігійну символіку. Перша зустріч головних героїв (Шурика і Здорованя) відбувається в громадському (профанному, за термінологією М. Еліаде) місці, і свідчить з одного боку – про високий ступінь духовного розвитку Шурика (який допомагає людям), з іншого – про духовну незрілість Здорованя. Наступні події в фільмі – це по суті ініціація останнього. Друга зустріч героїв відбувається вже в місці, яке має характеристики підвищеної сакральності, а саме – на будівництві. Тут також присутній Прораб (Павло Степанович), який має риси апостола Павла і первомученика Стефана. Втім, головну роль при ініціації Здорованя відіграє все ж таки Шурик. Погоня на будівництві, коли Здоровань візуально нагадує представника архаїчного племені, символізує повернення його до первісного стану, до стану розчиненості, може бути розцінена як складова церемонії ініціації. Кульмінаційний момент – це перебування Здорованя в рулоні шпалерів (у вигляді кокона) і його бичування. Після цієї екзекуції відбувається духовне переродження Здорованя, про що свідчить його бажання працювати (в останній сцені епізоду, біля в'язниці).

Список використаних джерел

1. Біблія, 2003. Київ.
2. Геннеп, ван А., 2002, Обряды перехода: систематическое изучение обрядов Восточная литература, Москва.
3. Еліаде М., 2016, Трактат з історії релігій. ДУХ І ЛІТЕРА, Київ.
4. Илья Муромец. 1958. Ленинградское отделение Издательства Академии наук СССР, Ленинград.
5. Писания мужей апостольских. 2008. Издательский Совет Русской Православной Церкви, Москва.

References

1. Bible, 2003. Kyiv.
2. Gennep, van A., 2002, Obrjady perehoda: sistematicheskoe izuchenie obrjadov Vostochnaja literatura, Moskva. (Arnold van Gennep, The Rites of Passage, 1960)

3. Eliade M., 2016, Traktat z istoriji religij. DUX I LITERA, Kyiv. (Eliade M. A Treatise on the History of Religions)

4. Илья Муромец. 1958. Ленинградское отделение Издательства Академии наук СССР, Ленинград. (Ilya Muromets, 1958, Leningrad)

5. Pisanija muzhej apostol'skih. 2008. Izdatel'skij Sovet Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi, Moskva. (Patres apostolici, 2008. Moscow.)